Skutki II wojny światowej

Poszukiwanie historii ludzkich w zdjęciach i statystykach

Lekcja **90 minut** **Wiek: 16-19**

Wstęp

Mapa Europy w roku 1938

Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:EUROPE_1929-1938_POLITICAL_MAP.svg

Mapa Europy po II wojnie światowej

Źródło: http://www.diercke.com/kartenansicht.xtp?artId=978-3-14-100790-9&seite=36&id=17472&kartennr=4

Zadanie 1

Mapy pokazują rezultaty wojny: zmiany granic. Znajdźcie je i opiszcie.

Zadanie 2

Wyobraźcie sobie osobę mieszkającą we Wrocławiu czy w Brześciu nad Bugiem w roku 1938. Co mogło się z nią stać podczas wojny i po niej? Przedstawcie co najmniej trzy możliwości.

Zadanie 3

Która z fotografii przedstawia nie tylko rezultaty, ale także dalsze konsekwencje II wojny światowej? Odpowiedź uzasadnij.

Drezno, widok części zniszczonego miasta w kierunku na Neustadt za Łabą. W centrum fotografii Neumarkt i ruiny Kościoła Marii Panny. 1945 rok

Źródło: Bundesarchiv, Bild 146-1994-041-07 / autor nieznany / CC-BY-SA 3.0 https://en.wikipedia.org/wiki/Bombing_of_Dresden_in_World_War_II#/media/File:Bundesarchiv_Bild_146-1994-041-07,_Dresden,_zerstörtes_Stadtzentrum.jpg

Fontanna „tańczące dzieci" na placu dworcowym w Stalingradzie po zakończeniu bitwy, 1943 rok

Fot. https://waralbum.ru/287859/

Ruiny Warszawy, 1945 rok

Fot. https://www.pikrepo.com/fcqnj/ruins-of-warsaw-in-1945-in-world-war-ii

Krefeld: demonstracja w czasie głodowej zimy, 1947 rok. (Chcemy węgla. Chcemy chleba.)

Fot. Bundesarchiv, Bild 183-B0527-0001-753 / CC-BY-SA 3.0 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-B0527-0001-753,_Krefeld,_Hungerwinter,_Demonstration.jpg

Mińsk po bombardowaniu, 1941 rok

Fot. Bundesarchiv, Bild 141-2020 / CC-BY-SA 3.0 https://en.wikipedia.org/wiki/Bombing_of_Minsk_in_World_War_II#/media/File:Bundesarchiv_Bild_141-2020,_Weißrussland,_Minsk,_Zerstörungen.jpg

Wrocław po oblężeniu. 1945 rok.

Domena publiczna
https://waralbum.ru/45255/

Analiza materiału źródłowego – praca w grupach

Grupa A Mapy migracji

Omawiając możliwe powojenne biografie mieszkańców Wrocławia lub Brześcia, zapewne wzięliście pod uwagę możliwość, że przenieśli się w miejsce znajdujące się w nowych granicach ich starych krajów: odpowiednio Niemiec lub Polski. Potomkowie rodziny z Wrocławia mogą teraz mieszkać w Kolonii, potomkowie rodziny z Brześcia mogą teraz mieszkać we Wrocławiu (czyli przedwojennym Breslau). Były też inne procesy, które prowadziły do powojennych migracji: decyzje polityczne Wielkiej Trójki (Roosevelta, Churchilla i Stalina), decyzje powojennych rządów, jednostek, które nie chciały podporządkować się tym decyzjom itp.

Zanalizujcie mapy pokazujące niektóre z powojennych procesów migracyjnych.

Powojenna ucieczka i wypędzenia do Niemiec

Źródło: Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland https://www.hdg.de/lemo/kapitel/nachkriegsjahre/alltag/flucht-und-vertreibung.html

Czasopismo „Life", maj 1945. 9,000,000 osób przemieszczonych (dipisów) opuszcza Niemcy

Źródło: demons.swallowthesky.org
https://www.pinterest.cl/pin/482729653788619745/

Statystyka imigracji do USA w latach 1891-1999.

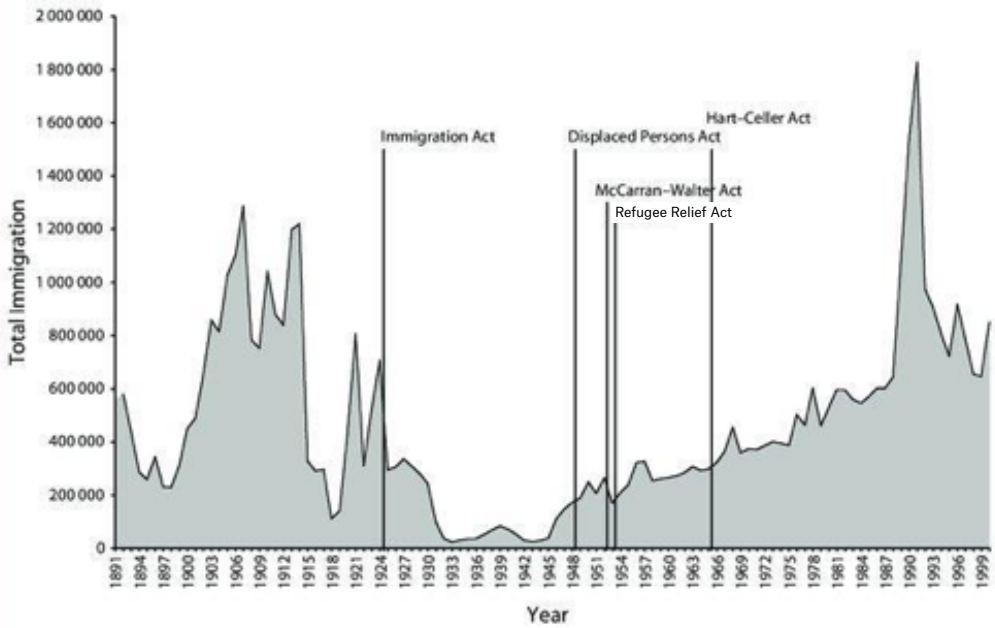

Source. 2000 Statistical Yearbook of the Immigration and Naturalization Service. Available at http://uscis.gov/graphics/shared/aboutus/statistics/imm00yrbk/imm2000list.htm. Accessed February 25, 2004.

Migracje na ziemiach polskich w latach 1944-1949

Źródło: użyczone przez wydawnictwo Nowa Era, Warszawa, Polska, www.nowaera.pl

- Kto stworzył te źródła? Czyj punkt widzenia reprezentują? Jak to rozpoznać?
- Jak pokazywane są migracje na mapach? Jakie aspekty migracji są widoczne?
- Które aspekty są niewidoczne? Lub też: czego musielibyście dowiedzieć się z innych źródeł, by w pełni zrozumieć mapy?
- Co każde z tych źródeł stara się nam powiedzieć poza prezentowaniem samych danych statystycznych?

➔ **Podaj** trzy argumenty popierające twierdzenie, że ograniczenie zróżnicowania etnicznego było jednym ze skutków II wojny światowej w Europie.

➔ **Weź udział** w burzy mózgów na temat innych potencjalnych długofalowych skutków masowych przemieszczeń ludności po II wojnie światowej. Podaj przynajmniej trzy takie skutki i uzasadnij swoją wypowiedź.

Grupa B Ludność: statystyki demograficzne

Piramida ludnościowa jest formą prezentowania struktury ludności danego kraju (lub obszaru) pod względem wieku i płci w danym momencie. „Naturalna” piramida jest najszersza u dołu, z prawie symetryczną liczbą mężczyzn i kobiet (chłopców i dziewcząt) w wieku do 10 lat, i stopniowo zwęża się w starszych grupach wiekowych. Z przyczyn biologicznych zwykle jest nieco więcej chłopców niż dziewcząt i nieco więcej starszych kobiet niż mężczyzn. Jednakże wydarzenia historyczne takie jak wojny, migracje, epidemie i inne mogą „ująć” (a czasami „dodać”) ludności w pewnych grupach wiekowych lub płciowych.

Szacuje się, że w II wojnie światowej zginęło około 75 milionów osób, w tym około 20 milionów żołnierzy.

Wskaż, w jaki sposób straty te odzwierciedlone są w piramidach ludnościowych wybranych krajów dla lat 1950, 1960 i 1980.

➔ **Podaj** trzy argumenty na poparcie stwierdzenia, iż mimo że większość ofiar II wojny światowej stanowili cywile, udział ofiar wojskowych jest wyraźnie widoczny w piramidach ludnościowych.

➔ **Wskaż** pokolenie powojennych „baby-boomers” na piramidach.

Jak możemy korzystać z piramid jako dowodu na to, że pokolenie „baby-boomers” to jeden ze skutków II wojny światowej?

➔ **Znajdź** dwa inne krótkofalowe i dwa inne długofalowe skutki II wojny światowej dla ludności analizowanego kraju.

Grupa C Gospodarka: dane o PKB

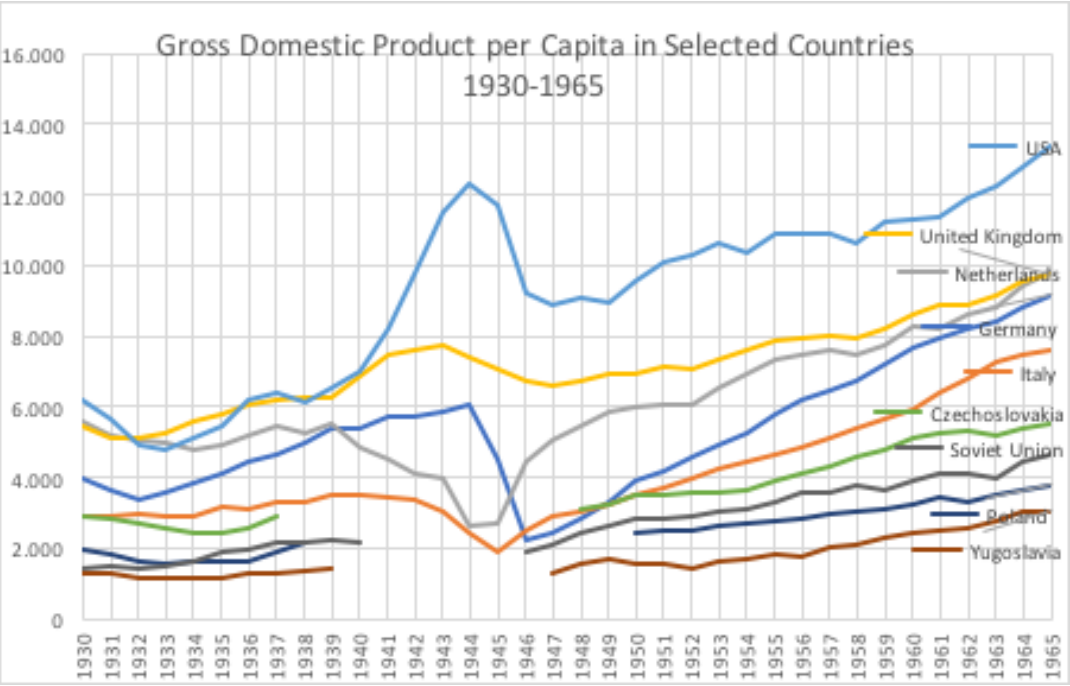

Źródło: Statystyki pochodzą z Madison Project, https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/?lang=en

Dane dla innych krajów można bardzo łatwo wygenerować.

Produkt krajowy brutto wskazuje cenę wszystkich wyprodukowanych towarów i nabytych usług w danym kraju w danym czasie (zwykle w jednym roku).

PKB per capita (na głowę mieszkańca) obliczany jest poprzez podzielenie wartości PKB przez liczbę mieszkańców danego obszaru. W ten sposób możemy porównać (z pewnymi zastrzeżeniami) sytuację materialną ludzi mieszkających w krajach różnej wielkości.

Wykres ukazuje zmiany w PKB per capita w wybranych krajach przed, w trakcie i po II wojnie światowej. Należy pamiętać, że brakuje niektórych danych dla okresu wojny.

1. Kiedy ludność niemiecka zaczęła odczuwać ekonomiczne trudy wojny?
2. Kiedy rozpoczęła się powojenna odbudowa Niemiec, Włoch, Holandii?
3. Ile czasu zajęło Holandii odbudowanie statusu materialnego swych obywateli?
4. Jak to wyglądało w Niemczech?
5. Czym różniła się sytuacja USA i Wielkiej Brytanii?
6. Czy na wykresie widać „żelazną kurtynę” i podział Europy na Wschód i Zachód?
7. **Podaj** trzy argumenty na poparcie stwierdzenia, że gospodarcze skutki II wojny światowej w Europie Wschodniej były bardziej dotkliwe niż w Zachodniej.

Podsumowanie

Prezentacja wyników pracy każdej z grup skupiająca się na podsumowaniu punktów podkreślonych w zadaniach dla każdej grupy.

1 Zadanie dodatkowe. Używając źródeł analizowanych przez grupy A-C, odpowiedz na pytania: Dlaczego wielu wschodnioeuropejskich uchodźców postanowiło po II wojnie światowej osiedlić się w Stanach Zjednoczonych?
2 Czy powinniśmy używać wskaźników takich jak PKB per capita mimo tego, że nie biorą one pod uwagę zmian granic ani migracji?

Ludzkie historie ukryte za statystykami

Doświadczenia i skutki wojny inspirowały autorów z wielu krajów. Dopasuj fragmenty powojennych wierszy do jednej z kwestii reprezentowanych przez grupy źródeł analizowane podczas tej lekcji:

A Fotografie: ruiny.
B Mapy: zmiany granic.
C Mapy i wykresy: migracje.
D Wykresy: piramidy ludnościowe.
E Wykresy: PKB per capita.

1 **Tomas Venclova, *Na południe od prospektu*** (fragment)

Jest trochę z boku, cichy punkt, co zmieniał nazwę
Zapisaną w tak wielu językach. Locus amoenus
Mej młodości koło browaru, bram wilgotnych, złuszczonego tynku
I pomnika, którego rok za rokiem chcą usuwać.
Te same drogi do szkoły, jak przed wojną – w innym kraju
Lutowe słońce marnuje się na ścianach, jak i wtedy.

Źródło: Tomas Venclova, *Na południe od prospektu* (fragment), tłum. Beata Kalęba, „Kwartalnik artystyczny" 2015 nr 1 (85), s. 108

2 **Czesław Miłosz, *I świeciło to miasto*** (fragment)

I świeciło to miasto, którym po latach wracałem
Z twarzą zakrytą paltem, chociaż już dawno nikt nie żył
Z tych, którzy mogli pamiętać niezapłacone długi,
Hańby niewiekuiste, podłostki do przebaczenia.
I świeciło to miasto, którym po latach wracałem.

(1963)

Źródło: Czesław Miłosz, *Wiersze wszystkie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2015, s. 545

3 Nikołaj Majorow, *Nie szczęście to*

Nie szczęście to dla nas gnić pod kamieniami
Leżeć na padnij, w płytkim grobie.
Słyszymy huk dział z pola bitwy
I ostry dźwięk pułkowej trąbki
Z dróg naszego życia
Pozostały wykute regulaminy.
Czym nam śmierć? Jesteśmy tu wyżej.
W mogiłach jak w szeregach, w gotowości
Czekamy na znak do ataku.
I niech wszyscy wiedzą, że martwi słuchają
Niech mówią potomni o nich, o ich dziejach.

1942

Źródło: Nikołaj Majorow, „Nam nie dano spokoino sgnit' w mogile...", *Izbrannyje stichotworienija*, Iwanowo 2019. Tłumaczenie Jana Szkudlińskiego.

4 Maja Trochimczyk, *Krojenie chleba*

Głód jej matki. Jeden gar wrzątku
Z siekanymi ziołami – komesą, lebiodą –
nauczyła ją rozpoznawać ich liście,
na wszelki wypadek – łyżka mąki
dla smaku. Obiad dla dwudziestu
stłoczonych w dwupokojowym domu.

Wiosna była najgorsza – kwiaty, ptaków śpiewy
i nic do zjedzenia. Trzeba było czekać
aż wyrośnie zboże i ziemniaki. Spiżarka
była pusta. Była głodna. Ciągle głodna.
Czasem jadła surowe żyto. Zbyt zielone,
żuła nasiona – miękkie – brzuch ją bolał.

Trzydzieści lat po wojnie
jej matka zbierała torebki z suchym chlebem
na górnych półkach swej warszawskiej kuchni.
Dwadzieścia ich, trzydzieści... jedzenia na miesiąc.
Nigdy nie wyrzucaj chleba, mówiła.
Pamiętaj, wojna to głód [...]

2014

Źródło: Maja Trochimczyk, Slicing the Bread, Georgetown 2014. Tłumaczenie Jana Szkudlińskiego.

5 Tadeusz Różewicz – *Zostawcie nas*

Zapomnijcie o nas
o naszym pokoleniu
żyjcie jak ludzie
zapomnijcie o nas

my zazdrościliśmy
roślinom i kamieniom
zazdrościliśmy psom

chciałbym być szczurem
mówiłem wtedy do niej

chciałabym nie być
chciałabym zasnąć
i zbudzić się po wojnie
mówiła z zamkniętymi oczami

zapomnijcie o nas
nie pytajcie o naszą młodość
zostawcie nas

Źródło: Tadeusz Różewicz, Poemat otwarty, Kraków 1958

Informacja dla nauczycieli

Wstęp

Lekcja zaczyna się od tradycyjnych środków dydaktycznych: map historycznych i rozmowy wstępnej pomiędzy nauczycielem a uczniami.

Zadanie 1

Mapa pokazuje skutki wojny: zmiany granic. Znajdź je i opisz.
Komentarz nauczyciela: zmiany te miały głębsze konsekwencje: polityczne, wojskowe, gospodarcze, ale także społeczne.

Zadanie 2

Wyobraź sobie osobę, która w 1938 roku mieszkała we Wrocławiu albo w Brześciu. Co mogło jej się zdarzyć w czasie wojny? Przedstaw co najmniej trzy scenariusze.
Komentarz nauczyciela: Zauważyliście, że konsekwencje mogą mieć charakter krótko- i długoterminowy? Konsekwencje krótkoterminowe łatwiej zauważyć, podczas gdy konsekwencje długoterminowe mogą mieć większy wpływ na życie ludzi.

Informacje dodatkowe i materiały do nauki: Weterani II wojny światowej i wojny koreańskiej wypełniali kwestionariusz o swoich doświadczeniach i psychologicznych reakcjach na wojnę. 19 procent z nich wykazało ponadprzeciętną liczbę punktów na kwestionariuszu zdrowia jak i na kwestionariuszu wpływu wydarzeń wojennych, co dowodzi, że nawet ponad 50 lat po wydarzeniach wielu weteranów wciąż boryka się z problemami wynikającymi z ich doświadczeń wojennych. [...] wyniki dowodzą, że wpływ traumatycznych doświadczeń takich jak wojna może trwać w późniejszym życiu.

https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13607860120038393?journalCode=camh20

Komentarz nauczyciela – kontynuacja. W przypadku śmierci matki w czasie wojny jej dzieci mogły przeżyć traumę z długoterminowymi konsekwencjami i ją przekazać kolejnym pokoleniom. Podczas tej lekcji próbujemy przejść od bezpośrednich rezultatów do długofalowych konsekwencji wojny.

Wstępna i krótka wymiana poglądów na temat różnych rezultatów i konsekwencji wojny.

Zadanie 3

Które ze zdjęć prezentują nie tylko rezultaty, ale również dalsze konsekwencje drugiej wojny światowej? Uzasadnij swój wybór.
Można dodać więcej zdjęć, szczególnie z miejscowości uczestników/uczniów, pokazując miasto przedwojenne, powojenne ruiny [rezultaty] i powojenne zmiany [konsekwencje].

Analiza materiału źródłowego – praca w grupach

Uczniowie otrzymują zestawy źródeł: fotografie zrujnowanych miast, mapy pokazujące migracje, wykresy liczb ludności i tabele pokazujące wydarzenia gospodarcze. Wyznaczony zostaje im też kraj, na którym będą się koncentrowali (każdy uczeń, para, grupa, rząd mogą otrzymać jeden kraj, nauczyciel może też skupić się na rodzinnych krajach uczniów lub na dwóch wybranych państwach).

Następnie nauczyciel wygłasza wykład o skutkach II wojny światowej; główne punkty: 1. Zmiany polityczne: granice i rządy. 2. Zmiany ludnościowe: śmierci, migracje, baby-boom. 3. Skutki gospodarcze – od ruin do rozwoju.

Słuchając, uczniowie winni wybrać źródła odpowiadające wydarzeniom w „ich" kraju oraz wykładowi nauczyciela. Jako zadanie domowe mają przedstawić skutki II wojny światowej w wybranym przez siebie kraju, wykorzystując źródła jako ilustracje i prezentując argumenty popierające ich stwierdzenia.

Przykład wykładu nauczyciela: Wojna kosztowała życie wielu, zwłaszcza młodych mężczyzn, ale także (w krajach, które doświadczyły okupacji) wśród ludności cywilnej w każdym wieku, szczególnie wśród Żydów. Zmarłych wskrzesić się nie dało, w wielu krajach możemy jednakże zaobserwować „baby-boom", gdy w latach powojennych rodziło się więcej dzieci niż zwykle. Dzieci te nie tylko zmieniły życie swoich rodzin, wpłynęły też na gospodarkę (np. trzeba było znacznie więcej ubranek, pieluch, zabawek itp.), życie społeczne (urlopy macierzyńskie, żłobki, budynki szkolne i sprzęt szkolny) oraz kulturę (muzyka, programy telewizyjne dla dzieci, moda itp.). Po katastrofie gospodarczej wywołanej przez wojnę w wielu częściach Europy rozpoczęła się powojenna odbudowa. Boom gospodarczy trwał wiele lat (to kwestia na osobną analizę, warto jednak wspomnieć o niej, omawiając skutki wojny). Zmiany granic doprowadziły do ogromnych przepływów ludności. Wielu ludzi zostało wykorzenionych i musiało poszukiwać nowych tożsamości. Zmieniano nazwy ulic i miast, były też pewne kłopoty z włączaniem nowych terenów do administracji, gospodarki i sieci transportowej kraju, czy też w likwidacji strat wywołanych przez wojnę. Rodziły się pytania o to, co odbudować, co pozostawić. Co upamiętnić (lekcja, "Pamięć i upamiętnianie II wojny światowej w różnych krajach"), a o czym zapomnieć.

Komentarz nauczyciela: Wiele badań historycznych opartych jest o źródła narracyjne takie jak dzienniki, wspomnienia, opowiadania opublikowane w gazetach i czasopismach. Nawet oficjalne raporty zawierają pewne „opowiadania". Jednak niekiedy historycy opierają się na surowych danych: liczbach, faktach, fotografiach dokumentacyjnych. Same w sobie nie opowiadają one historii, jednak trud historyków pozwala odkryć, jakie historie mogą nam one opowiedzieć, w jaki sposób wyjaśniają przeszłość. Badacze ilustrują liczby za pomocą wykresów i tabel i nanoszą fakty na mapy. Powinniśmy zawsze pamiętać o tym, że – tak jak w przypadku zmian granic – za statystykami i faktami kryją się ludzkie doświadczenia. W niniejszej lekcji zanalizujecie różne typy źródeł statystycznych i poszukacie historii ludzkich ukrytych za przedmiotami, symbolami i liczbami.

Klasa pracuje w trzech grupach. Każda z grup otrzymuje teczkę pracy z zadaniami, pytaniami i źródłami (w formie wydruków lub linków). Zadania mają na celu naprowadzenie uczniów na „czytanie jak historyk" (według metodologii opracowanej przez Sama Wineburga), ale będą dotyczyć różnego rodzaju źródeł, nie tylko tekstowych. Uczniowie wykorzystają następnie analizę źródeł dla uzasadnienia swoich stwierdzeń – czyli wnioski z ich analizy staną się ich argumentami. Nauczyciel może wykorzystać tę pracę jako okazję do ćwiczenia argumentacji pisemnej. Teza znajduje się w teczce. Uczniowie mogą omówić ją w grupie roboczej lub podczas prezentacji na forum klasy, by następnie w ramach zadania domowego zaprezentować ją pisemnie w sposób indywidualny (w oparciu o rekomendacje Chauncey Monte-Sano o formułowaniu argumentacji na piśmie).

W drodze burzy mózgów ustalcie inne potencjalne długofalowe skutki masowych migracji powojennych. Zaproponujcie przynajmniej trzy takie skutki, a swoje propozycje uzasadnijcie.

[Większość źródeł prezentuje punkt widzenia kraju, w którym powstały. Migracje na mapach prezentowane są w postaci strzałek ukazujących kierunek migracji: znaczenie może mieć też wielkość strzałek. Strzałki mogą dać nam informacje o aspektach geograficznych, a także o skali migracji. Pokazują, że powojenne migracje były ogromne i dynamiczne.]

Grupa B Ludność: statystyki demograficzne

[Przykładowe piramidy ludności znajdują się na końcu rozdziału. Zostały wygenerowane ze strony internetowej populationpyramid.net; strona ta zawiera dane dla wielu krajów świata, poczynając od roku 1950, dzięki czemu nauczyciel może wygenerować piramidy odpowiadające lokalnym zainteresowaniom klasy]

Najmniejszy stosunek liczby mężczyzn do liczby kobiet w grupie wiekowej ok. 20-30 lat w czasie wojny odzwierciedla liczbę żołnierzy poległych na wojnie. To wcięcie w piramidzie przesuwa się z czasem, gdy ocalali stają się członkami starszych grup wiekowych.

Grupa C Gospodarka: dane o PKB

Odpowiedzi na pytania:
[1. 1944 r. 2. Niemcy 1946 r., Włochy i Holandia 1945 r. 3. do 1948 r. 4. do 1956 r., ale sytuacja przedwojenna była lepsza niż w Holandii. 5. Nie doświadczyły kryzysu w czasie wojny, po wojnie zaś nastąpił boom. 6. Odbudowa na Zachodzie była o wiele szybsza, w bloku radzieckim nie widać takiej dynamiki. 7. Kryzys był głębszy, odbudowa wolniejsza, ogólnie gospodarka była uboższa nawet wiele lat po wojnie, nie nastąpił boom gospodarczy.]

Podsumowanie

Czy istnieją jakieś skutki wojny, jakie możemy zaobserwować wokół nas jeszcze dzisiaj? – burza mózgów.

Prezentacja wyników pracy każdej z grup skupiająca się na podsumowaniu punktów podkreślonych w zadaniach dla każdej grupy.

Istotne jest wyjaśnienie, dlaczego analizowane dane nie ujmują wszystkich skutków II wojny światowej i że wojna przyniosła konsekwencje wszędzie, w każdym aspekcie życia ludzkiego, a konsekwencje te były odczuwalne przez wiele lat. Zgodnie z „efektem motyla", każde pojedyncze, nawet najdrobniejsze wydarzenie ma swoje historyczne skutki; tym bardziej ma to miejsce w przypadku wydarzeń gigantycznych – takich jak II wojna światowa.

Czynniki prezentowane w poszczególnych źródłach nie były niezależne od siebie; przeciwnie, były ze sobą powiązane i miały miejsce w tym samym czasie. Co więcej, różnych czynników było niezwykle wiele, dlatego zapewne nigdy nie będziemy w stanie uchwycić, zrozumieć i wyjaśnić wszystkich skutków II wojny światowej.

Zadanie dodatkowe

Używając źródeł analizowanych przez grupy A-C, odpowiedz na pytania:

1. Dlaczego wielu wschodnioeuropejskich uchodźców postanowiło po II wojnie światowej osiedlić się w Stanach zjednoczonych? [Ponieważ gospodarka przeżywała boom, a USA przyjmowały imigrantów; sytuacja w ich rodzinnych krajach była zła; ich rodzinne miejscowości nie znajdowały się już w granicach ich krajów; ponieważ chcieli uniknąć radzieckiej dominacji i władzy komunistycznej, zaś Stany Zjednoczone oferowały demokrację i wolność.]
2. Czy powinniśmy używać wskaźników takich jak PKB per capita mimo tego, że nie biorą one pod uwagę zmian granic ani migracji? [Powinniśmy, ponieważ w wielu przypadkach nie ma lepszych danych.]

Ludzkie historie ukryte za statystykami

W tej części sięgamy po poezję (wybrane wiersze – patrz wyżej). Pomaga nam to wziąć pod uwagę indywidualny, emocjonalny wymiar skutków wojny.

Nawet jeśli zabraknie czasu (lub chęci) na analizowanie poezji, warto poszukać wymiaru humanistycznego w jakiś inny sposób. Uczniów można poprosić o porozmawianie w domach o skutkach wojny, jakich doświadczyły ich rodziny (lub rodziny sąsiadów), zapisać przykład i zastanowić się, czy odpowiada on konsekwencjom wojny omawianym podczas lekcji. Nauczyciel może zainicjować to zadanie, powołując się na przykłady z losów własnej rodziny [np. moi dziadkowie żyli w miejscu, które przed wojną było w Polsce; jako że miejsce to stało się potem częścią radzieckiej Ukrainy, przenieśli się na Dolny Śląsk, dotąd niemiecki, po wojnie zaś część Polski. Osiedlili się w nowym miejscu i z satysfakcją mówili o poprawie warunków życia; byli krytyczni wobec prób narzucania przez władze marksistowskiej doktryny, a szczególnie wobec promowania ateizmu i dyskryminacji Kościoła katolickiego, jednakże doceniali powszechną dostępność darmowej edukacji, w tym wyższej, w komunistycznej Polsce. Umożliwiło to ich dzieciom pójście na studia, co byłoby najpewniej niemożliwe w dawnych czasach, gdy byli biednymi rolnikami w zapadłej wsi.]

Wiersze przechodzą od spraw ogólnych do indywidualnych i od racjonalnych po emocjonalne. Sięgają do kwestii omawianych w dyskusji wstępnej, w której uczniowie interpretowali zmiany granic na mapach i rozważali ich skutki dla mieszkańców wybranych miast. Ujawnia to ludzkie twarze i ludzkie losy ukryte za „zimnymi" procesami historycznymi i ich wizualizacjami.

Odpowiedzi: 1B, 2C, 3 D (śmierć), 4E, 5A
[Można dodać kolejne utwory poetyckie lub prozatorskie.]

Populacja po II wojnie światowej

1950

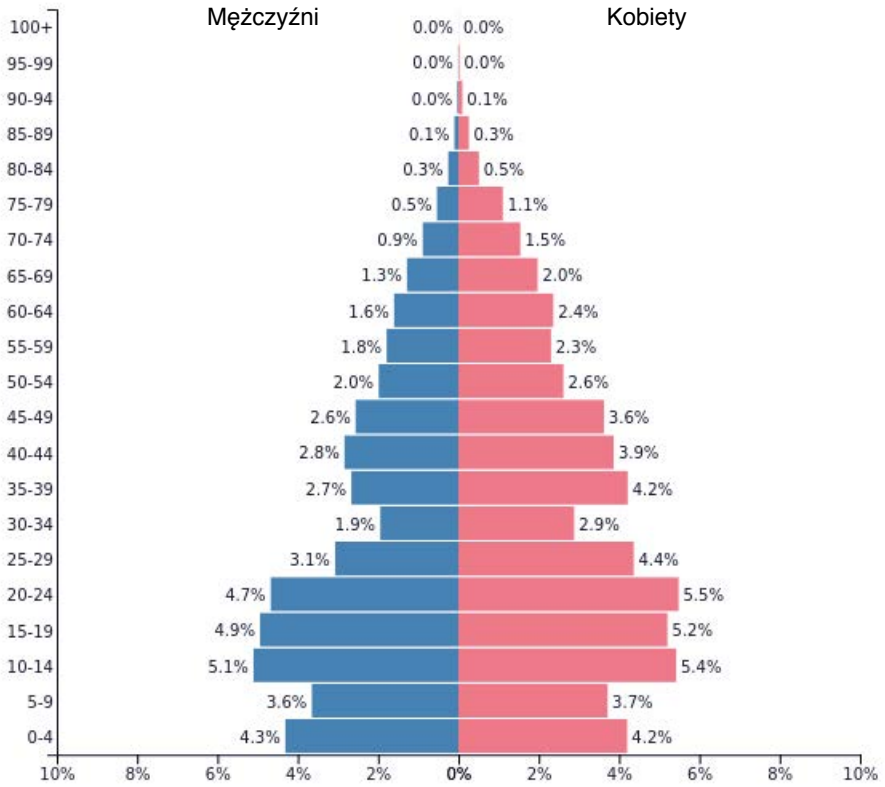

PopulationPyramid.net

Białoruś – 1950
Populacja: **7 745 003**

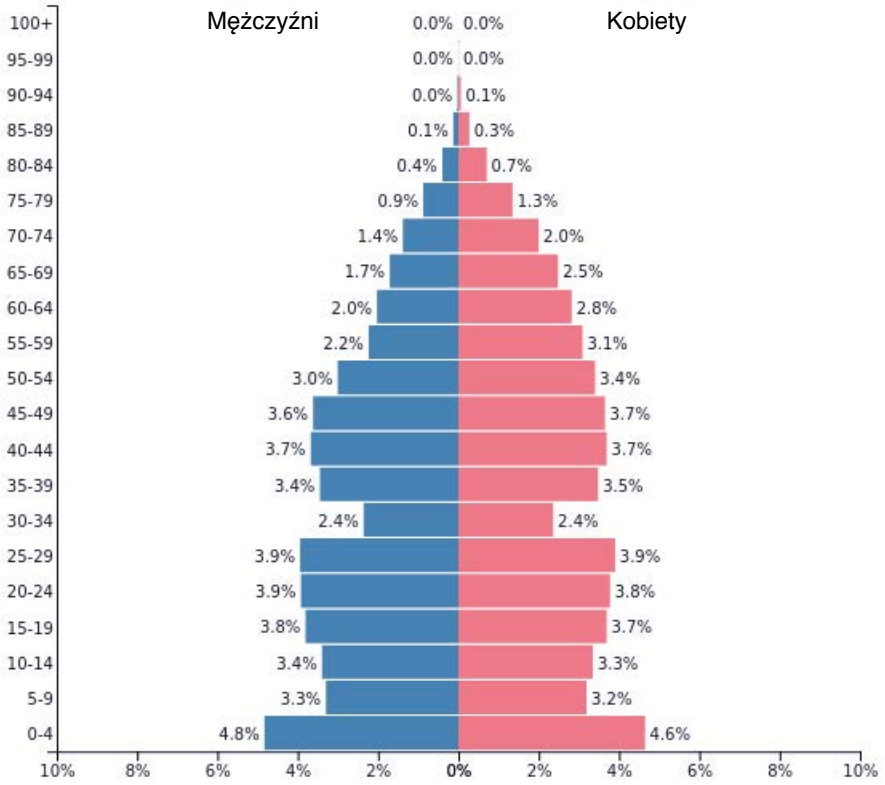

PopulationPyramid.net

Francja – 1950
Populacja: **41 833 873**

1950

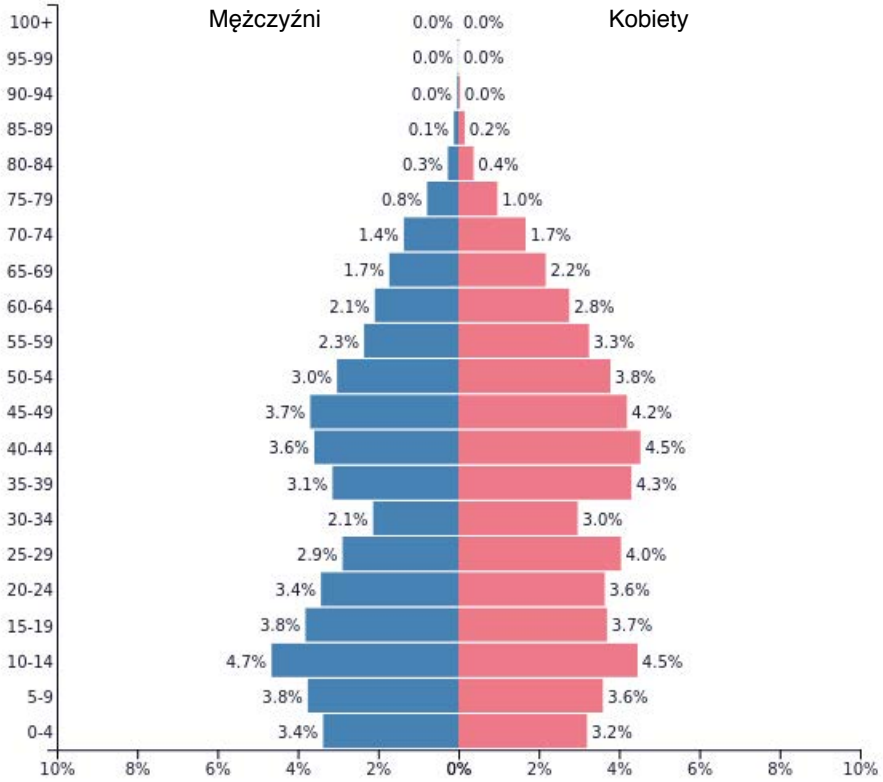

Niemcy – 1950
Populacja: **69 966 252**

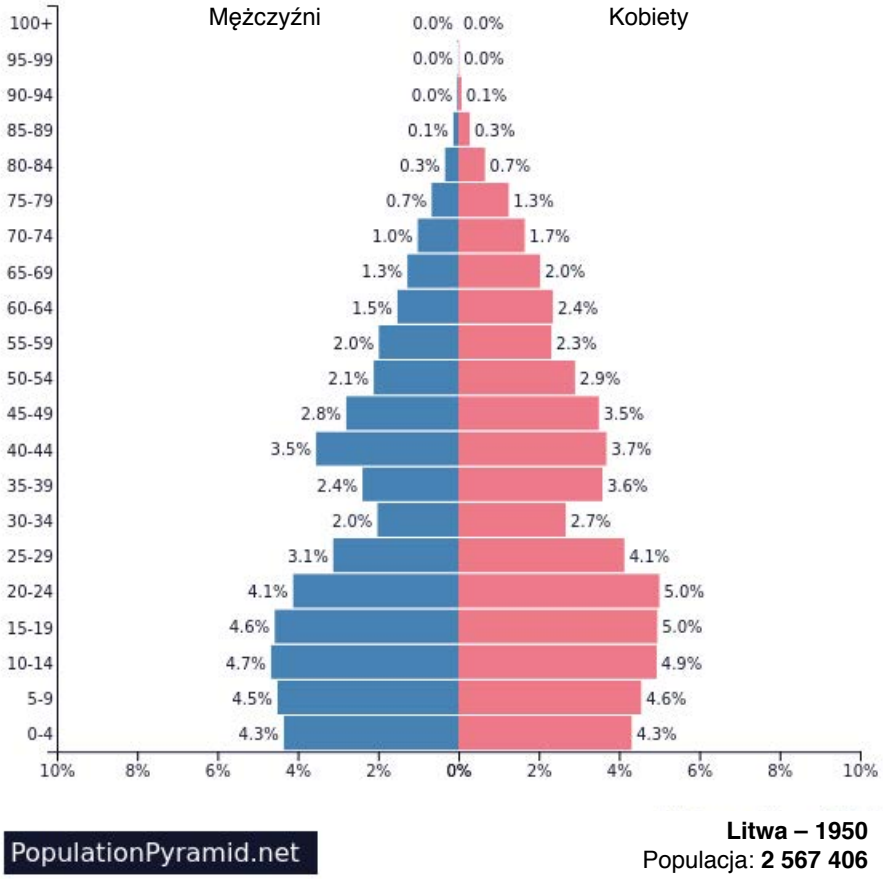

Litwa – 1950
Populacja: **2 567 406**

1950

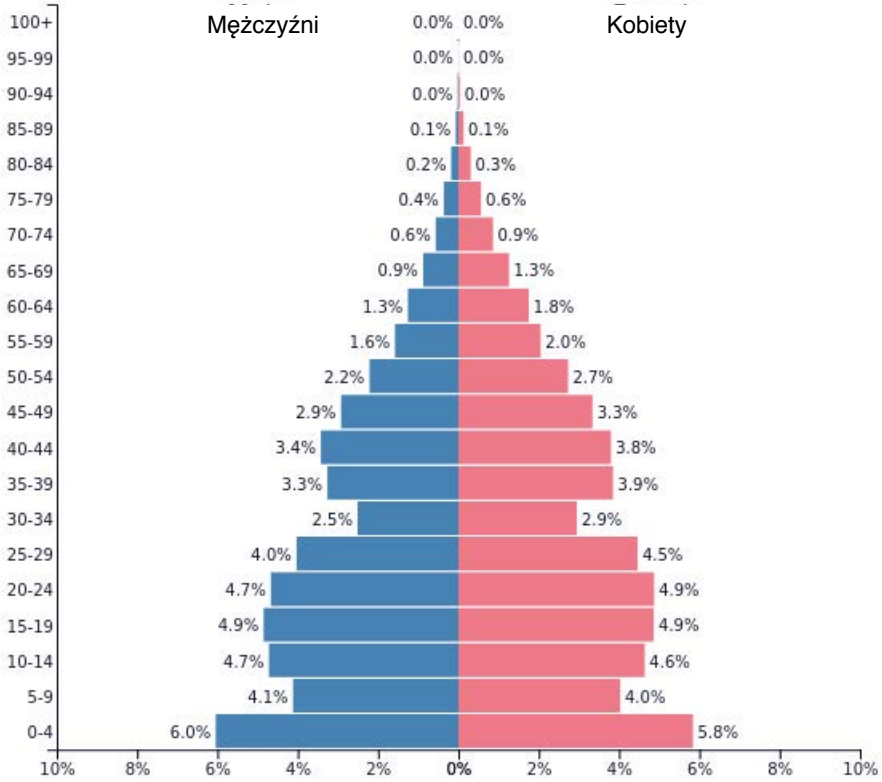

PopulationPyramid.net

Polska – 1950
Populacja: **24 824**

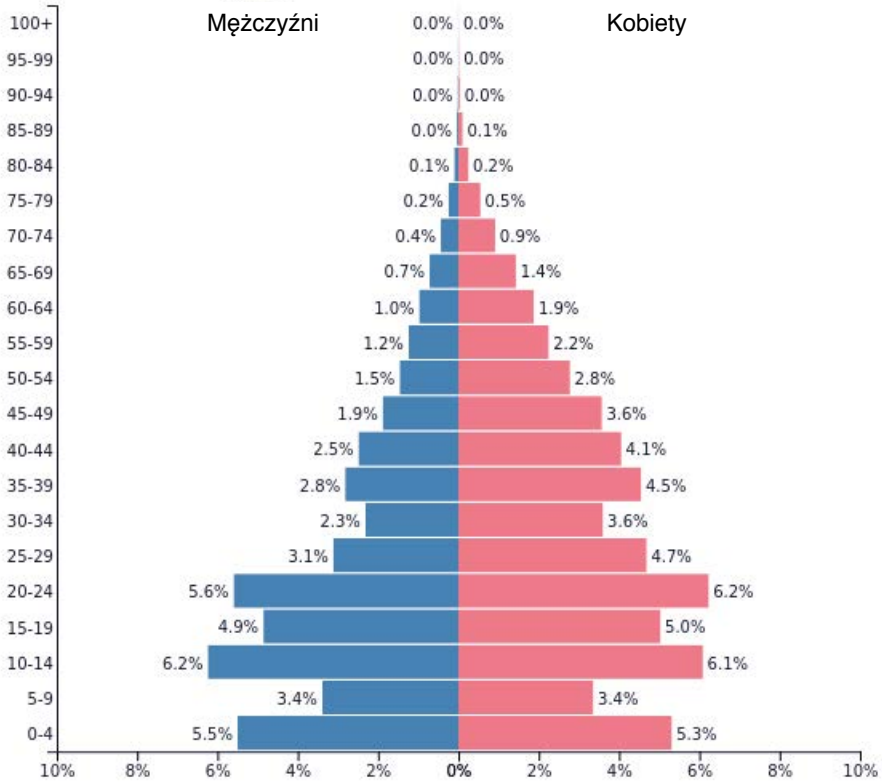

PopulationPyramid.net

Rosyjska FSRR – 1950
Populacja: **101 798 649**

1950

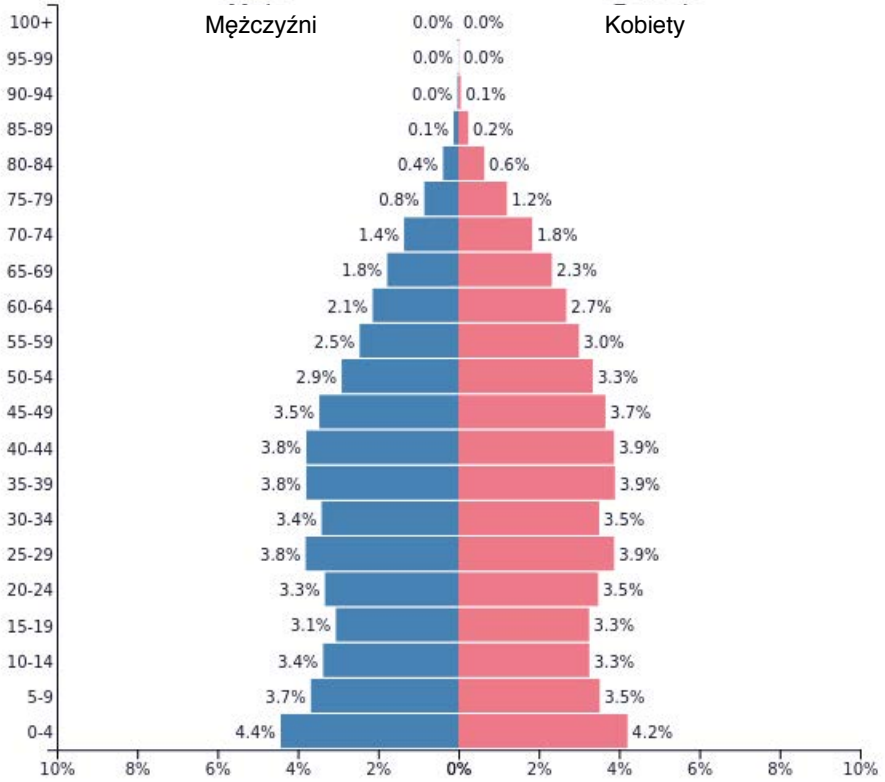

PopulationPyramid.net

Wielka Brytania – 1950
Populacja: **50 616 019**

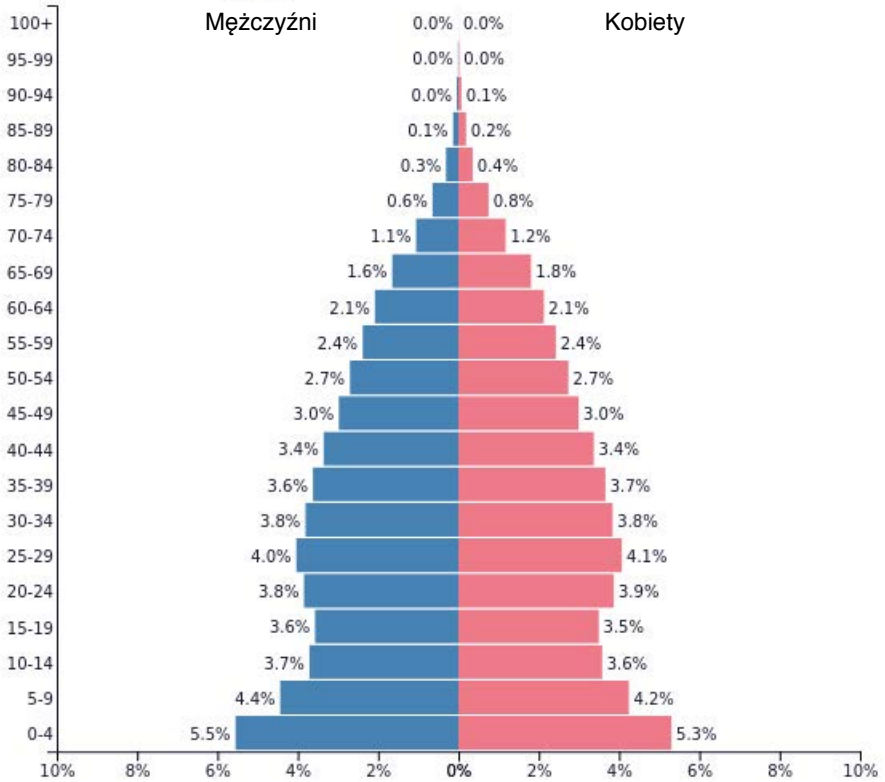

PopulationPyramid.net

Stany Zjednoczone – 1950
Populacja: **158 804 396**

1960

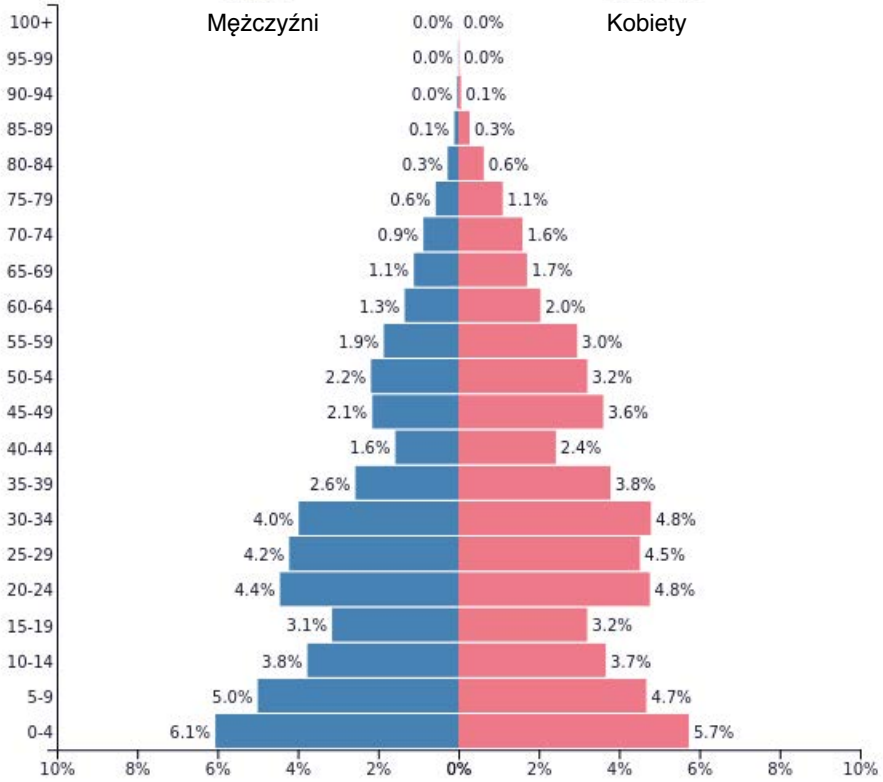

Białoruś – 1960
Populacja: **8 124 881**

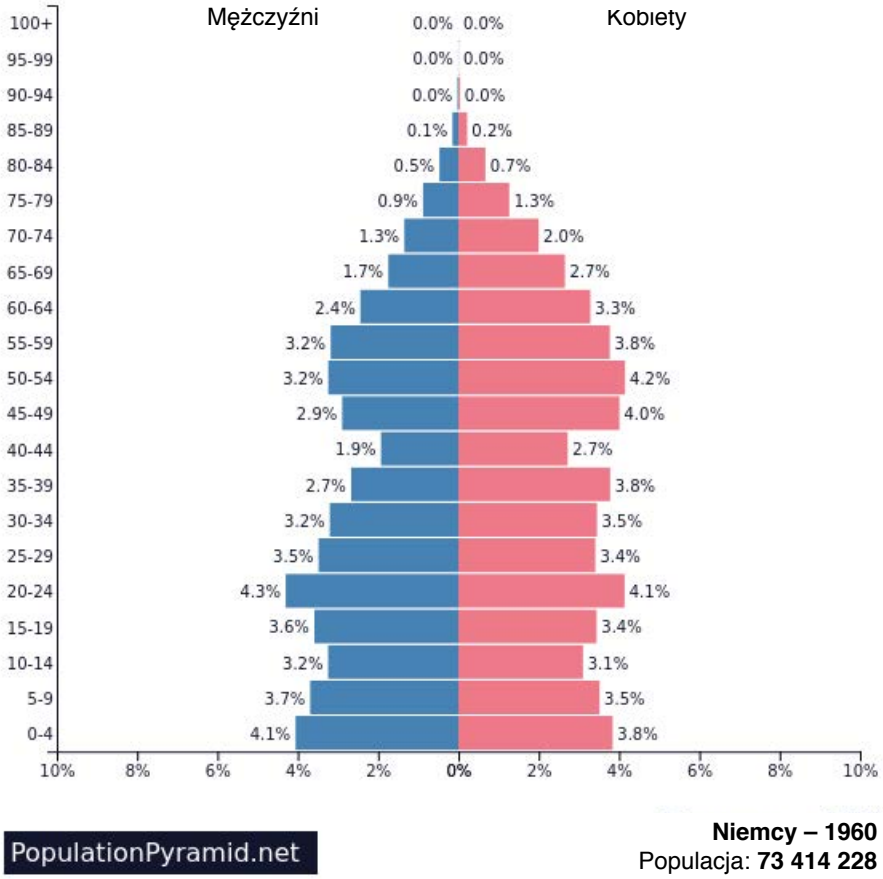

Niemcy – 1960
Populacja: **73 414 228**

1960

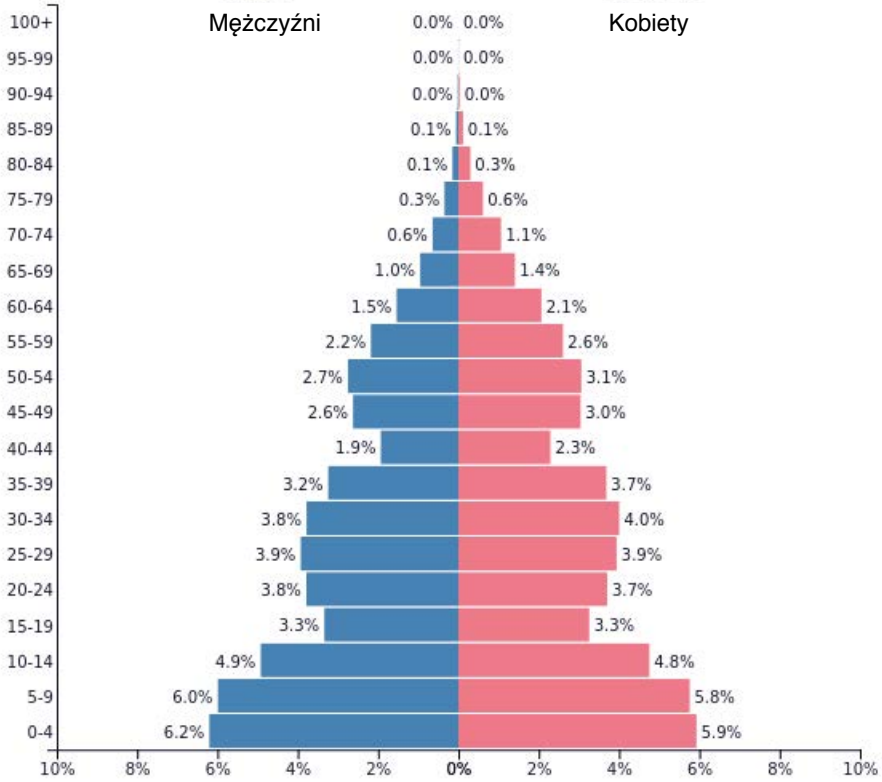

PopulationPyramid.net

Polska – 1960
Populacja: **29 614 200**

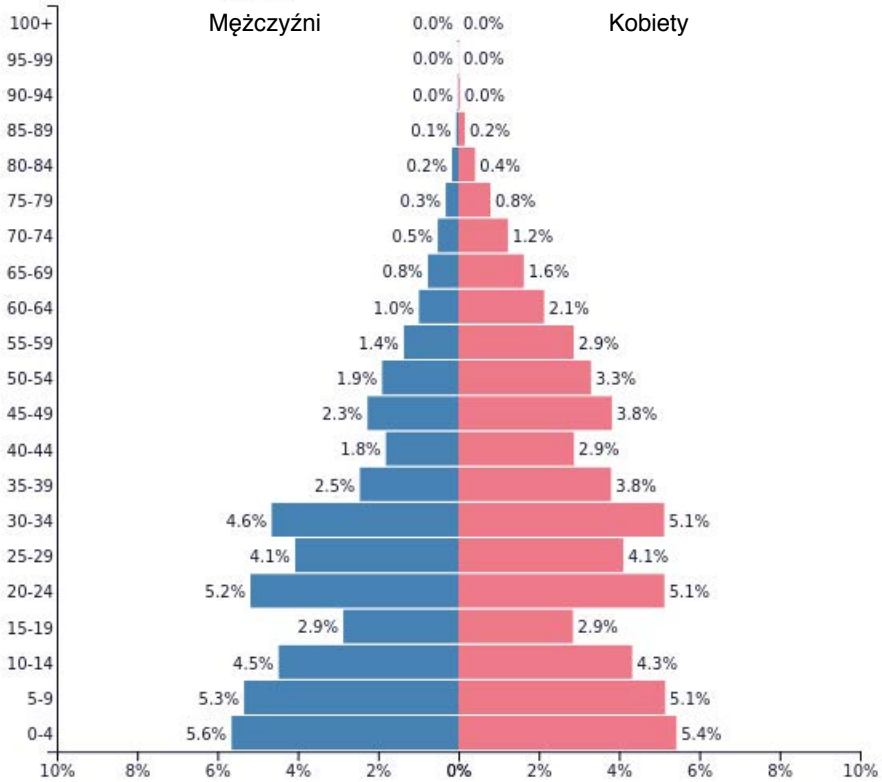

PopulationPyramid.net

Rosyjska FSRR – 1960
Populacja: **119 871 699**

1960

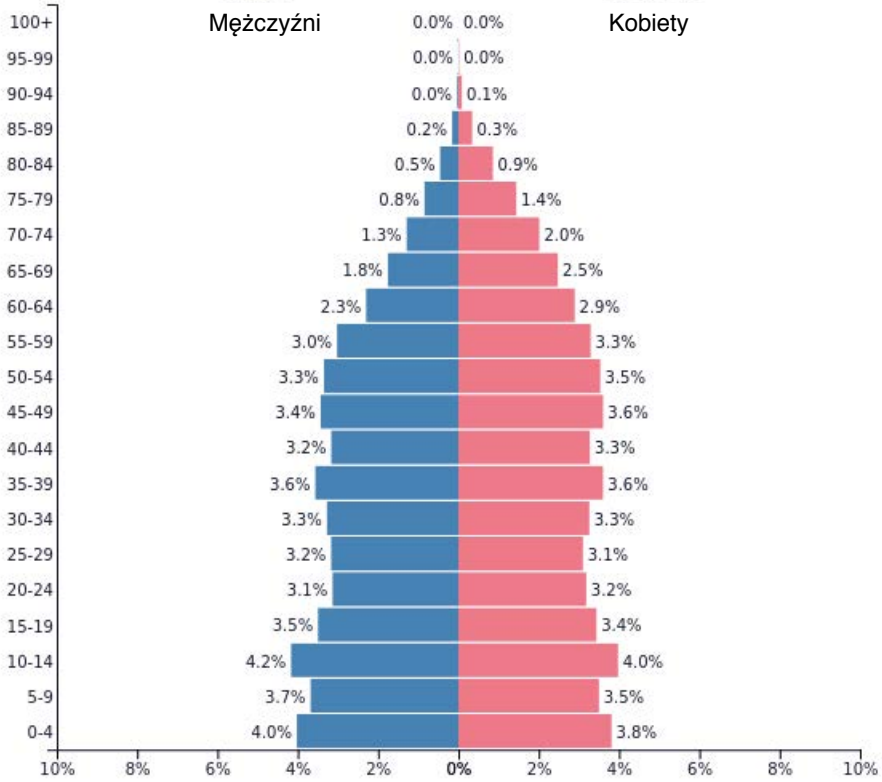

PopulationPyramid.net

Wielka Brytania – 1960
Populacja: **52 370 594**

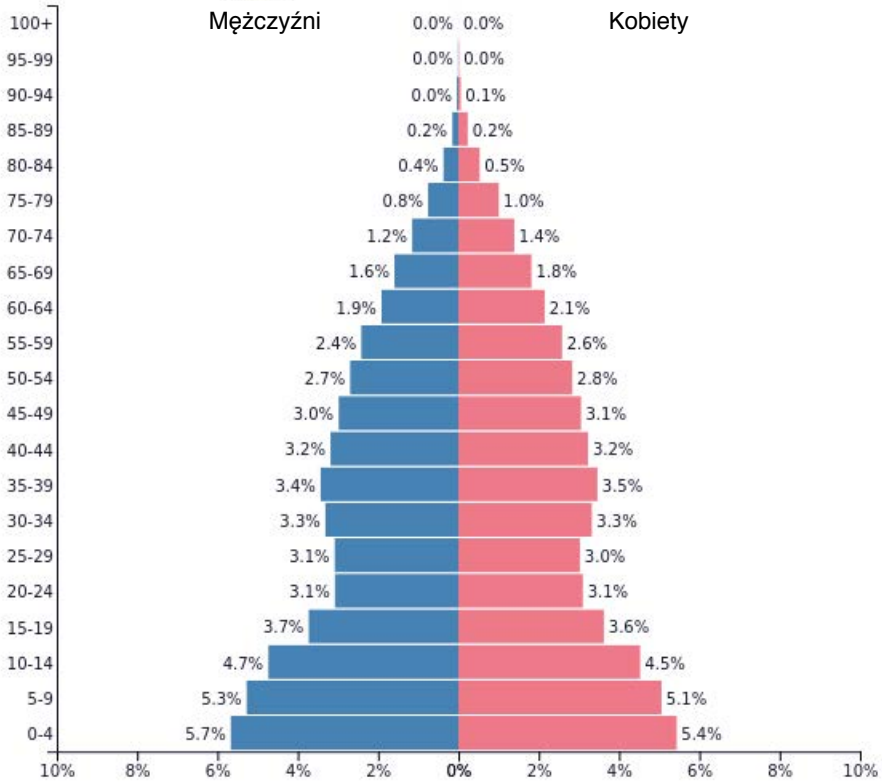

PopulationPyramid.net

Stany Zjednoczone – 1960
Populacja: **186 720 570**

1980

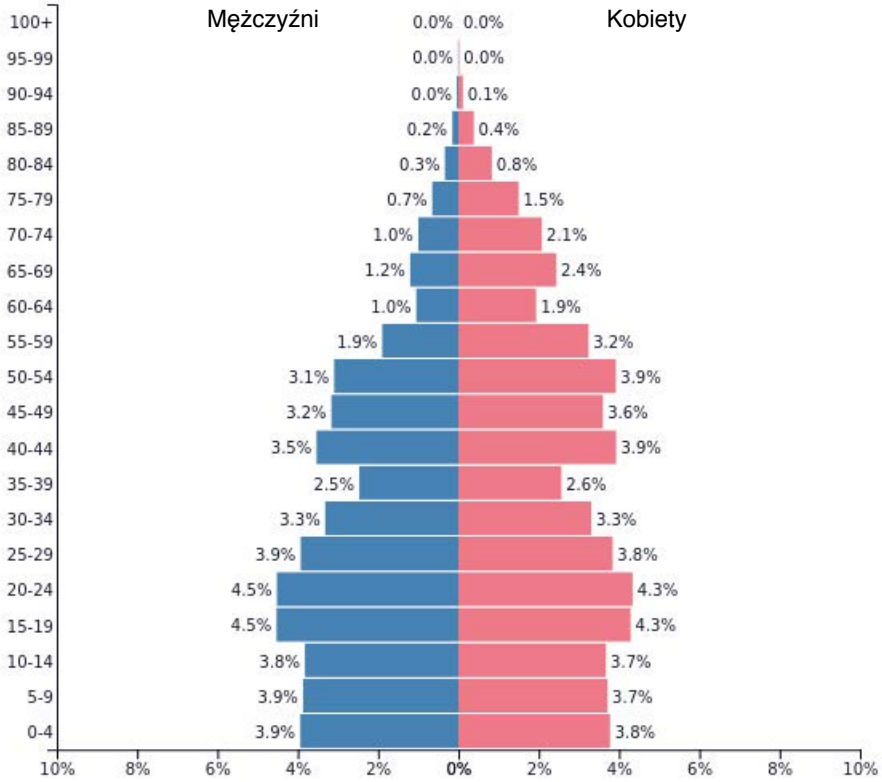

Białoruś – 1980
Populacja: **9 569 847**

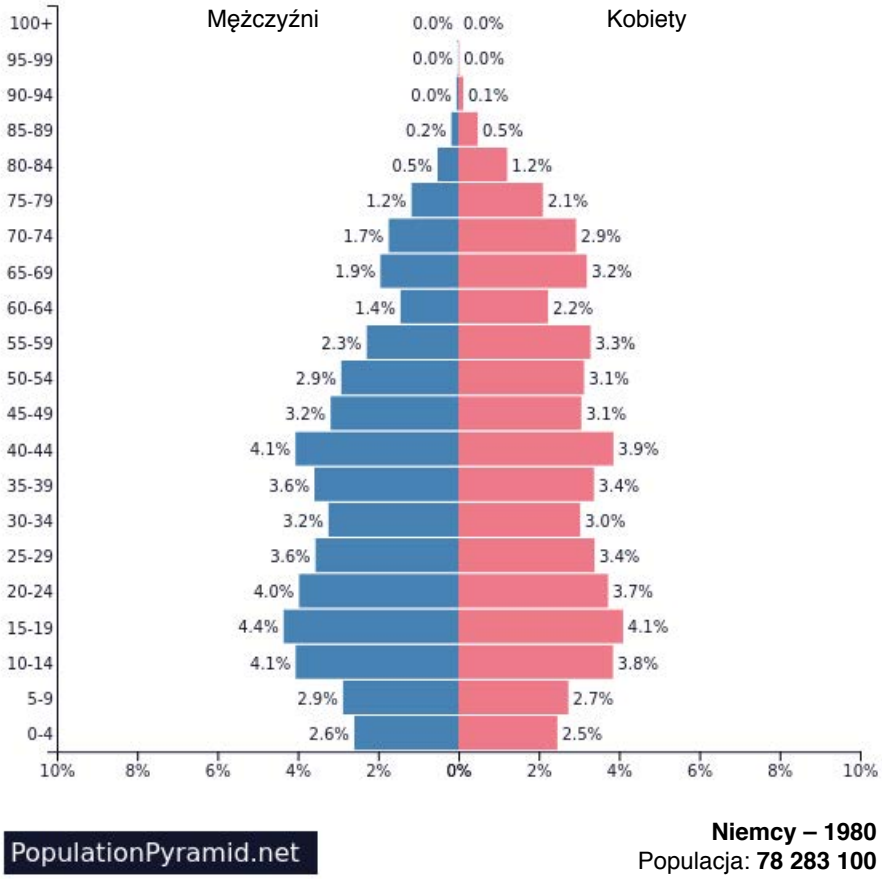

Niemcy – 1980
Populacja: **78 283 100**

1980

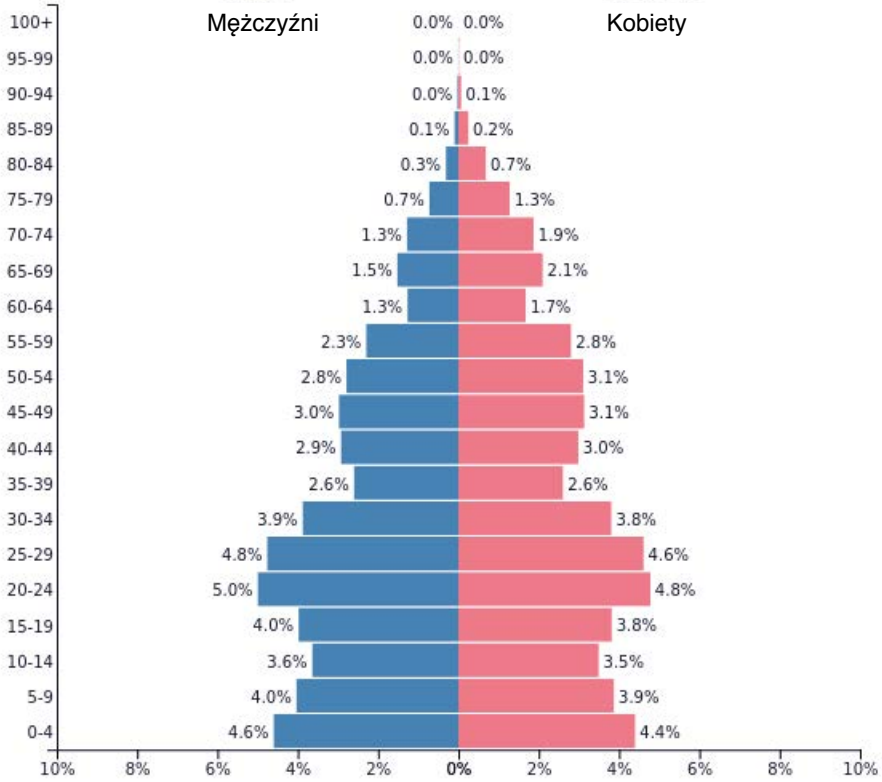

PopulationPyramid.net

Polska – 1980
Populacja: **35 539 723**

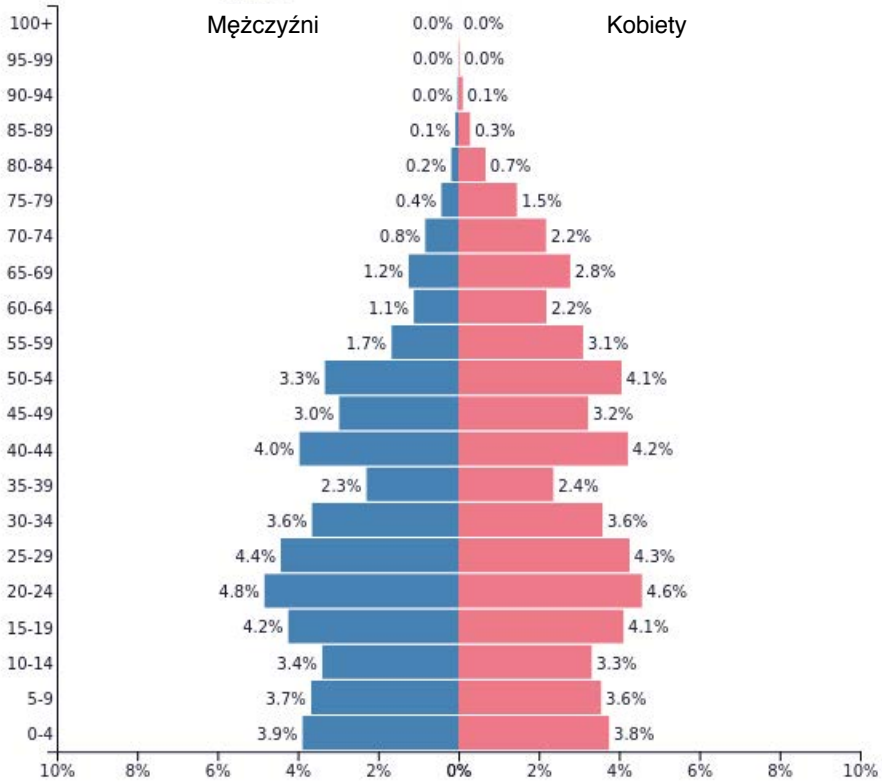

PopulationPyramid.net

Rosyjska FSRR – 1980
Populacja: **138 053 142**